

*Олег
Хома*

ЕФЕКТИВНИЙ ОПІР НАУКОВЦЯ ЗА УМОВ МОРАЛЬНОГО РОЗПАДУ НАУКОВИХ СПІЛЬНОТ

Про спротив, протести, опір зазвичай ідеться у площині мікросоціальних протистоянь, політичних рухів, революцій, повалення диктатур, звільнення від окупації тощо. Утім, істотні дисбаланси українського соціуму створюють приводи для спротиву та протестів ледь не на всіх мікрорівнях. Однією зі сфер такої протестної «мікроактивності» є українська наука, що нині потерпає від небаченої раніше моральної кризи. Певна річ, наукова галузь України потерпає й від інших негараздів: від браку фінансування, від відсутності запиту на розробки з боку доволі слабкої економіки, від численних бюрократичних обмежень. Це призводить до відпливу кваліфікованих фахівців, неprestижності наукової кар'єри й інших негативних наслідків.

Проте зазначені негаразди мають, так би мовити, зовнішнє походження. Вони впливають на наукові спільноти, але виникли поза їхніми межами. Однак існує низка, так би мовити, «ендогенних» проблем, за які відповідальні лише самі ці спільноти, хай би як несприятливо складалася зовнішня кон'юнктура. Йдеться про небачені раніше масштаби плагіату і псевдонауки, що стали наслідком істотної моральної кризи самих наукових спільнот. Цю кризу не можна списати, скажімо, на «недостатнє фінансування», бо реакцій на економічні проблеми може бути багато, і немає жодної неминучості в тому, щоби втрачати моральні орієнтири. Годі казати, що плагіат і легітимована псевдонауковість

© О. ХОМА,
2018

значно небезпечніші для розвитку науки, ніж, скажімо, брак фінансування, адже вони свідчать про переродження наукових спільнот на щось принципово не здатне виробляти нове знання. Іншими словами, жодні інвестиції не допоможуть, якщо їх запропонувати людям, не здатним до справжньої науки. І цей стан справ ставить питання про стратегію дій передовсім для тих науковців, які спроможні робити те, для чого існує наука.

Не хотілося б надмірно узагальнювати, але принаймні деякі галузеві наукові спільноти України вражені глибокою моральною кризою. Це означає, що масовою є імітація наукової діяльності, втілена або в некоректному за-позиченні (простіше кажучи, крадіжці) досягнень інших, або в «надцінних» псевдонових ідеях, які не мають жодного наукового обґрунтування й можуть викликати фаховий інтерес хіба у психіатрів. Процес зайшов настільки далеко, що вже нерідкісними є факти плагіаторства псевдонаукової маячні, питома вага якої є вельми істотною. Зрозуміло, що наукові спільноти не є в цьому плані гомогенними, вони складаються, безперечно, не з самих лише плагіаторів і міських божевільних. І хоч отримати точні соціологічні дані з цього приводу не легко, але можна зробити безперечний висновок, що кількість тих, хто принаймні не протистоїть плагіатові та псевдонауці, є достатньою для масового відтворення цих явищ. Формально наукова спільнота влаштована так, що кожне нове дослідження, байдуже стаття це, книга чи дисертація, має кимось рецензуватися, схвалюватися, перевірятися. І якщо на виході отримуємо псевдодослідження, це означає, що система не працює, хтось масово не може, не хоче (або те й те водночас) чинити як належить. За цих умов стирається межа між науковим і ненауковим, виникає можливість будь-кому говорити будь-що, і то від імені науки. Звісно, це означає колапс наукової галузі, адже суспільство втрачає ту свою верству, яка єдино спроможна відрізнити справжнє відкриття від несправжнього. Таким чином, моральна нерозбірливість і поблажливе ставлення до неї ставлять хрест на суто дослідницьких перспективах, що лише підкреслює крайню вразливість наукових спільнот саме від внутрішніх кризових явищ.

Не спинятимуся докладно на причинах того, чому значна частина українських науковців є такими лише формально, тобто — не є спроможними здійснювати дослідження на сучасному рівні, а тому змушені або красти, або нестримно фантазувати. Ці причини неодноразово висвітлювалися: від штучного, кадрово не забезпеченого (і корупційного за природою) розширення освітньо-наукової сфери (від масового збільшення різноманітних спецрад із захисту дисертацій, акредитації псевдоуніверситетів, відкриття псевдофакультетів і відділень тощо за часів незалежності — до радянських «традицій» плагіату й позанаукового впливу на рішення наукових інституцій). Наразі йдеться про стратегію дій для тих, хто не хоче миритися зі становищем, що склалося, і прагне його змінити.

На мій погляд, ця стратегія виявляється багато в чому схожою з класичними стратегіями ненасильницького спротиву, вельми поширеними в наш

час. З тією лише різницею, що йдеться не про спротив інституційній диктатурі, яка гуртує суспільство самим фактом тиску на нього, а про спротив специфічним умовам такої собі «внутрішньої окупації», коли розрив проходить усередині спільноти, і то не стільки між інституційованою її частиною і, умовно кажучи, «демосом», а між супротивниками й бенефіціарами плагіатної системи, за кількісного домінування останніх. Звісно, негативну роль офіційних інституцій не слід нівелювати, бо хто, як не інституції, накреслюють правила гри, акредитують псевдоради, недоуніверситети, фейкові «журнали» тощо? Але ж це той випадок, коли пастирі не йдуть проти пастви, яка охоче грає за запропонованими правилами. Головна проблема — в тих, хто заповнює фейкові журнали низькопробними продуктами своїх «досліджень», не відчуваючи жодного морального дискомфорту.

Отже, ситуація в науці не нагадує, скажімо, ситуацію в окупованій Радянським Союзом Прибалтиці, де переважна більшість населення зовнішньо підкорилася непереборному насильству, але ніколи не втрачала нагоди виявити будь-який можливий спротив, хоч би це й була відмова під різними приводами обслуговувати російськомовних покупців у магазинах. Таке відносно гомогенне й кількісно домінантне ядро спротиву в наукових спільнотах відсутнє. Понад те, кількісно домінують ті, для кого різного штибу плагіатна або псевдонаукова практика є нормою життя. Отже, ми маємо ситуацію, коли вельми значна частина (якщо не більшість) колег сприйматиме спроби викрити плагіат чи назвати псевдонауку псевдонаукою як зазіхання на свої фундаментальні інтереси. Звідси висновок: маємо не зовнішню, а внутрішню окупацію, результат поразки у свого роду «громадянській війні». Цю війну було остаточно програно в 90-х, коли більшість науковців охоче прийняла «спрощені» правила гри, активно користаючись із можливостей «більше опонувати на захистах», «більше заробляти на платних публікаціях» тощо. Розбещення наукових спільнот вдалося, оскільки вони не витримали спокус, витворивши дивний симбіоз агресивної корупції й поблажливого «етосу» невтручання. Нині до керівних посад приходять вже далеко не перше покоління тих, хто сформувався за таких умов («чесно» платив усі побори, плагіатив, «як усі», «з розумінням» до цього ставився і, зрештою, прагне скористатися з переваг системи, в яку стільки інвестував). Отже, ситуація, коли плагіат неможливо навіть назвати плагіатом, а звинувачення в крадіжці «усього лише» одного-двох чийось абзаців видаються сміховинними і ледь не аморальними (справді, що тут «негарного?»), у нормі має лише утверджуватися.

Що робити за цих умов науковцям, які не бажають приймати цих збочених «правил гри»? Безперечно, якщо вони не планують залишати країну, їм доведеться або боротися, або підкоритися.

Проте якими мають бути форми боротьби? Це вельми непросте питання, оскільки наукова спільнота завжди постає таким собі скляним будинком, який відносно легко зруйнувати. Ця боротьба має спиратися передовсім на чітку стратегію життєздатної перемоги (тобто такої, що залишає шанс

вижити, — не піррової). До того ж, слід усвідомлювати, що нині маємо майже біблійну ситуацію, поле, де ростуть пшениця й кукуля (якого явно більше). Викосити все — не вихід, пропаде і пшениця (заклики «краще жодної науки, ніж наука з лептонними богами» вважаю істеричною капітуляцією, неспроможністю раціонально прийняти серйозний виклик). Лишати все, як є — пшениці невдовзі не залишиться зовсім. Отже, потрібна боротьба, що спирається на ефективну стратегію. Інакше наука в нашій країні приречена, відтак не варта того, щоби витратити на неї час (хіба що як на хобі — як за часів Сократа, наприклад).

Тож які форми опору будуть ефективними? Якщо звернутися до класики, то Джин Шарп, наприклад, визначає чотири нагальні завдання, що дають змогу «повалити диктатуру з найменшими втратами»¹:

- підняти дух пригнобленого народу, його віру у власні сили та здатність до опору;
- зміцнити незалежні суспільні групи та інституції;
- створити потужні внутрішні сили опору;
- розробити виважену стратегію визволення від диктатури та втілити її в життя.

Зрештою, всі ці завдання є чинними для нашої форми спротиву. Утім, вони потребують вираховування специфіки нашої форми «диктатури».

По-перше, найнагальнішою є проблема створення «народу», своєрідної спільноти спільнот, міждисциплінарного об'єднання науковців різних галузей, об'єднаних спільними моральними цінностями. Це не надто легке завдання, хоча б тому, що міждисциплінарні стосунки часто є складними, від побутової зневаги (такий собі аналог побутового «антисемітизму», ксенофобії щодо незнайомих галузей знань) до «інституційних» вимог (закрийте їх, віддайте нам). Умовно кажучи, «фізики» можуть мати ширі дитячі переконання щодо апріорної «шкідливості» усіх гуманітарних наук, а це може стати підставою, що внеможливить єдність. Боротьба ж розділених спільнот, що не висувають загальнонаукової інклюзивної програми, приречена.

По-друге, участь у такій спільноті передбачає щонайменше особисту непідтримку плагіатно-псевдонаукових практик. А це складне завдання, бо воно вимагає складної тактики. Справді, що означає «непідтримка»? Принципове неподавання руки? Відмова від усіх посад, вихід з усіх рад? Така тактика підкреслила би «незаплямованість» і революційну «чистоту», але чи справді це той випадок, коли «блажен муж, що за радою несправедливих не ходить... і не сидить на сидінні злоріків»? Справа в тому, що точні межі спільноти, яка чинитиме спротив, невідомі. Коли йдеться про таку річ, як совість, невідомо, хто саме виявиться твоїм соратником. До того ж не варто забувати про нові покоління науковців, які здобувають освіту (і засвоюють

---

¹ Я посилаюся на електронне видання Шарп, Дж. (n.d.). Від диктатури до демократії. Retrieved from: <http://liu.cwp.libguides.com/citapa/books>

перші дослідницькі/«дослідницькі» практики) в межах системи, що складалася. Якщо їх вчитимуть (здійснюватимуть керівництво, рецензуватимуть тощо) суцільні плагіатори й хабарники, як ці покоління в принципі зможуть побачити альтернативу? Отже, потрібна гнучка тактика, що поєднуватиме неучасть в одіозних речах (наприклад, не опонувати на фейкових захистах, не давати позитивних рецензій на низькопробні тексти, не брати участі в добре фінансованих, але імітативних «наукових колективах», підтримувати, хоча б морально, тих, хто насправді викриває плагіат і різноманітні шахрайства) й одночасне розуміння, що «хто не проти нас, той із нами». Не відштовхнути тих, хто не визначився, не менш важливо, ніж відокремитися від тих, на кого вже немає надії.

По-третє, нова моральна спільнота повинна мати інституційний вимір. Йдеться не лише про створення «організації», такого собі «тред-юніону», «народного фронту», «партії» тощо. Ідеться про реальні структури (громадські товариства науковців, журнали, спецради, кафедри тощо), які не допускають аморальних практик і дають можливість для реального наукового життя «вже сьогодні». Тобто йдеться про практичний бік «революції». Неможливо «створити потужні внутрішні сили опору» в безповітряному просторі, опір імітативній системі та її адептам не може зводитися до чистої політики, він повинен містити реальну альтернативу, реальні дослідницькі практики й, головне, результати, які лише й можуть слугувати аргументом у суспільній дискусії. А цього важко досягти за умов тієї несприятливої кон'юнктури, в якій перебуває вітчизняна наука.

По-четверте, будь-який соціальний активізм важко суміщається з професійною діяльністю. Він вимагає часу, який уже не дістанеться дослідницькій роботі, що є єдиною значущою метою будь-якого справжнього науковця. Відтак, не всі, з різних причин, зможуть стати лідерами спротиву, тобто свідомим активом, «професійними революціонерами». І тому дуже важливим є питання взаємодії між таким активом і рештою спільноти. Наприклад, у Литві нині буває скандал щодо можливої співпраці Донатаса Баніоніса з КДБ. Відповідні дискусії порушили питання про поведінку «масового литовця» за радянської доби. У зв'язку з цим з'явилося поняття «пасивного революціонера»: певною мірою конформістами були всі, та коли «стало можна», на площі вийшли теж усі, бо були до того готові. Отже, вважаю, головна революція відбудеться тоді, коли зміниться характер приватних розмов, коли одним не спадатиме навіть на думку звертатися з певними пропозиціями до деяких інших. Це й буде реальним оприявненням нового (який, насправді, повністю ніколи не зникав) етосу як реальної практики (не на рівні «індивідуального революційного терору», а на рівні явного розмежування спільнот).

По-п'яте, вкрай важливим є питання пошуку союзників. Це можуть бути зарубіжні колеги, міжнародні неурядові організації, а також ті сегменти (чи навіть елементи) вітчизняного істеблішменту, які розуміють роль науки

(яка буває або справжньою, або ніякою) для розвитку країни. Наявність союзників значно посилює шанси на успіх.

По-шосте, і це головне, вже нині необхідне реалістичне розуміння того, як має бути зорганізована наука в нашій країні, які практики мають зреалізуватися, які межі прийнятеного/неприйнятного мають бути окреслені. Зокрема, слід чітко відповісти на питання, якою має бути доля тих, чие життя нині виявилось пов'язаним з науковою галуззю. Без правильних відповідей на ці питання будь-які зусилля виявляться безглуздими.

Отже, можна визнати, що зараз маємо цікаві часи, коли багатьох професорів життя змусить, все ж, пройти через свої барикади, якщо досі їм вдавалося цього уникати. І, судячи з усього, вони не залишаться самі.

Хома, Олег — доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.
